

SOLYMÁR JÓZSEF

Üldözöttek krónikása, Sára Sándor

Hajlamosak vagyunk rá, hogy gondosan számon tartsuk sérelmeinket, és persze azokat is, akiktől elszenvedtük a bántalmat, a mellőzést. Azokról viszont, akik előre lendítették sorsunk alakulását, hamarabb megfeledkezünk. Én most egy olyan személy bemutatására vállalkozom, akit fiatalemberként ismertem meg, s aki két alkalommal is segített meglökni kátyúba jutott szekeremet. Életútját állandóan figyelemmel kísértem. Úgy véltem, hogy portréját akár találkozás nélkül is megrajzolhatnám, de aztán kiderült: az összegző beszélgetésre mégis nagy szükség volt. Illik tehát jó előre figyelmeztetni az olvasót, hogy elfogult vagyok, de nem hazudós.

Sokan megpróbálták már kijelölni Palóccország határait, de eddig senkinek sem sikerült. A palóc falvak összeszámlálását elsőként Jenei János kísérelte meg 1855-ben, ő Borsodból, Gömörből, Hevesből és Nógrádból összesen 48 községet sorolt fel. (Hont vármegyét, amelyet Szeder Fábián palócnak tartott, kifelejtette.) Nem sokkal később Pintér Sándor szécsényi ügyvéd úr már egy százötvenes listát tett közzé, Istvánffy Gyula pedig a 19. század fordulóján viszonylag pontosan megjelölte, hogy a palócság „...azon a területen lakik, mely Borsod, Heves, Gömör, Hont, Bars és Nógrád összekötő részét magában foglalva, a Mátra északi lejtőitől körülbelül a Rima és a Sajó völgyéig, s a Bükk hegységtől nyugatra, az Ipoly folyó lapájáig terjed.”

De ki beszélt Pest megyéről, a Pest megyei palócokról? Pedig itt is számos község vallja büszkén a palócsághoz való tartozást, a „galgások” pedig a nyelv és a hagyományok által igazolt rokonságot ismerik el.

Tura, ahol Sára Sándor született, Pest megyének abban a csücskében van, ahonnan gyalog sem nehéz átjutni Nógrád vagy Heves megyébe. A turai Mackó Máriát, palóc népdalénekesünket, ismeri az ország. Amikor telefonáltam Sándornak, hogy ott a helye a jeles palócok névsorában, meglepetésemre azt mondta:

– Én csak félig vagyok palóc, félig jász vagyok.

– Ezt hogy értsem? – kérdeztem vissza. – Talán egy utcával arrébb laksz, mint a Mackó Mária?

– Ezt majd megbeszéljük.

– Jó, de én igazából csak a palóc feledre vagyok kíváncsi.

A rejtély találkozásunkkor hamar megoldódott. Apai ágon turai a család, de Sára édesapja Jászberényből hozott magának feleséget. A világhíres operatőrrel és rendezővel való rokonságra nemcsak a népes berényi família emlékszik, de a jászok eredményesen tevékenykedő társadalmi szervezete is. Sándor elígérkezett, hogy 2006-ban a névnapját a szó szoros értelmében az ő társaságukban tölti, s ezt az ígéretét be is tartotta.

Sára, ha újságírók kérdezték, szorgalmasan elmondta, hogy pöttöm fiúcskaként kedvenc játéka volt egy üres fényképezőgép csettegtetése. (Kár, hogy ezeket

a felvételeket legfeljebb az emlékezet hívhatja elő, s az is csak homályosan.) De hogyan kerülhetett fényképezőgép egy vidéki gyerek kezébe? Hát úgy, hogy Sára apját taníttatták, s mire a fia megszületett, már segédjegyző volt a turai község házában.

Első emlékei közül Sándor, akit akkor még Sankónak becéztek, a vizekhez való vonzódását említette. Egyszer a kiöntött Galga megtöltötte a házuk melletti árkot, s ha az ott dolgozó építőmunkások egyike észre nem veszi a vízbecsusszant gyereket, tragikusan végződhetett volna a fürdőzés.

Hát ezek a palóc nagyapák furcsa figurák lehettek. Ha emlékeznek rá, korábban Avar István mesélte el, hogy a nagyapja megkínálta egy pohár borral, s két órai hosszas keresés után vette csak észre az édesanyja, hogy két kicsi láb lóg ki a krumplibokrok közül. Sára nagyapja pedig a még forrásban lévő murcival jószándékúan megitta kedvenc kisunokáját. Sankó elindult hazafelé nagyapja házából, de a Hugyóka korcsmánál begurult a frissen rézsűzött útszéli árokba. Amikor nagy nehezen kiküzdötte magát, már nem hazafelé vette az útját, hanem vissza a nagyapóhoz.

A borokkal való ismerkedés tehát így kezdődött, meglehetősen korán. Sára alig hét éves volt, amikor apját kinevezték főjegyzőnek Ikladra, s ezzel az áthelyezéssel elkezdődött a vándorlások hosszú sora. Ama korai italozás következménye pedig az lett, hogy tizenöt esztendőn át Sándorunk még a vizet sem itta meg borospohárból.

Az ikladi kalandok közül a domonyi gyerekekkel folytatott strandháború kapott később jelentőséget. Hadd emlékeztessenem itt az olvasót, hogy Csáky Pál mesélte nemrégiben, hogy az Ipó (az Ipoly) két partján, a két országban élők számára, a szocialista testvériség jegyében tiltva volt, hogy ugyanazon a helyen fürödjenek, de ők ezt a gonosz rendeletet fondorlatosan kijátszották. Az ikladi meg a domonyi gyermekeknek viszont senki nem tiltotta az együttes fürdözést, ők viszont harcoltak egymással a strandhasználatért. Az ikladiak voltak előnyben, mert az ő oldalukon ment a vasút, és a pálya zúzott köve korlátlan mennyiségű muníciót biztosított, a domonyiak pedig csak azzal a kővel sutogálhattak, amelyek átrepültek a folyócska túloldalára. Sára az ikladi csapatban küzdött, a domonyi oldalon pedig egy két évvel idősebb fiúcska harcolt a társaival. Ő volt Huszárik Zoli. Később a két fiú egy időben, bár nem egy osztályban tanult az aszódi gimnáziumban. Nem sejtették, hogy egykor kettejük nevét együtt emlegetik majd. De addig nem csak a Dunán, de a Galgán is sok víznek kellett lefolynia.

Az ujjamon számolgom, hogy Sándor 13–14 éves lehetett, amikor befejeződött a második világháború. Nem nagyon akadt az országban olyan falusi jegyző, akin ne kérték volna számon azokat a bűnöket is, amelyeket ők nem követtek el. Sára apját kétszer is internálták, s természetesen szétfoslott a biztos családi háttér. Sára egy nagybácsijánál lakva előbb Jászberényben, aztán Aszódon, majd Berettyóújfalun járt gimnáziumba, s végül Pesten érettségizett.

A sors néha kitűnő dramaturgnak bizonyul. Szöts István, az *Emberek a havason* rendezője, az 1942-es velencei filmfesztivál nagydíjának elnyerője, nem kellett sem a háború előtti, sem a háború utáni filmes moguloknak. Örülhetett, hogy a Népművelési Intézet számára gyűjtőmunkát végezhetett. Így vetődött el Turára is egy alkalommal. Sára pedig, aki érdeklődő kölyök volt, mellészegődött. Cipelte az akkor még jókora súlyú akkumulátoros ládát, minden feladatot boldogan teljesített, csak-hogy láthassa, figyelhesse, hogyan dolgozik a kamera mestere és hogyan ért szót a

falu öregjeivel. Szöts megkedvelte a szorgalmas fiút, s talán már akkor megsejtette benne saját csonka életművének egyik folytatóját.

– Szöts István emlékét igazából már csak hárman őrizzük: Gaál Pista, Kósa Feri, meg én – mondta erről Sára.

Az előzményekhez tartozik az is, hogy Sándor még gimnazistaként, pakolászás közben talált egy régi újságot, amelyben szakérettségire, majd a Színművészeti Főiskolára hívták a filmrendezői és operatőri munkához kedvet érző fiatalokat. Ám Sándort már az életkora miatt sem vehették volna fel, ráadásul azt sem vette észre, hogy az öreg újságban talált pályázat határideje is réges-régen lejárt.

Az akkor még főiskolára érettségi után sem sikerült azonnal bejutnia, hiszen apja még mindig rossz káder volt. (Ez időben hangzott el Szöts keserű intelme: „Jegyezd meg, a tehetség nem vész el, legfeljebb elkallódik.” Mi mást válaszolhattott?: „Igyekszem nem elkallódn...”.) Ekkor egy éven át geodétaként járta az országot, ami nem bizonyult elveszett időnek. A *Feldobott kő* hőse később Sára szemével figyelte a magyar paraszt sorsát.

Főiskolás éveire visszaemlékezve Sára nem rendező és operatőr tanárait emlegette. Okos döntés volt, hogy a főiskolára járó fiatalok két éven át nem vehettek a kezükbe kamerát, viszont rengeteget lehetett – és kellett – fotografálniuk. A fotóit nézegető felsősök azt mondták neki:

– Mi az, te a Life-nak dolgozol?

Tanultak azonban a főiskolán rajzolni meg festeni. Meglátogatták a kor jelentős alkotóit, így Kornis Dezsőt, Gyarmathy Tihamért, Schéner Mihályt.

Még főiskolásként tette le a névjegyét a *Cigányokkal*, majd Gaál Istvánnal közösen a *Pályamunkások* című rövidfilmekkel. Az utóbbi a bécsi Világifjúsági Találkózón nyert díjat. Az alkotók távollétében ezt a díjat Szabó Pista hozta haza nekik. Sára viszont kiharcolta, hogy legalább utólag megnézhesse Bécset. A császárvárost egyébként az akkor már ott élő Szöts István mutatta meg neki.

Most jutottam el ahhoz a ponthoz, amikor én Sándort megismertem. Ebben az időben Szolnok és Miskolc után visszakerültem a Naphegyre, az MTI központjába. Ez időben szerveződött az induló televízió stábja és mezőgazdasági rovatunk egyik ifjú, diplomás munkatársát az új intézmény nyakába varrták. (Nemcsak az ő esetében tapasztaltam, hogy a meséken, anekdotákon, jó beszélgetéseken, népi írók művein nevelkedett parasztgyerekek nehezen viselték az MTI szikár stílusát. Ezzel a fiúval tartottuk a barátságot, s tőle kaptam megbízást, hogy egy napon készítsek hangulatos életképeket a televízió számára.)

Meglepetésemre az értem küldött autóban nem egy, de két operatőr is ült: a televízió egyik, már akkor is közismert munkatársa mellett egy végzős főiskolás. Kiderült, hogy a televízió, mivel még nem volt elegendő felvevőgépe, a főiskolától bérelt egyet, azok pedig csak úgy adtak gépet, ha egy főiskolás is mehet vele. Ez a ráadás volt Sára Sándor.

Csak hogy ő, ha valahol ott volt, már akkor is nagyon ott volt. Szokatlanul magabiztosnak tűnt, és ha nem lenne pejoratív mellékíze, azt írnám, hogy robosztus figura volt. Egyik méltatója őstehetségnek nevezi. Igaza van. Csak hozzá kell tenni, hogy emellett a felkészültsége is kitűnő volt. Ennek első jele azt volt, hogy alig indultunk el, máris a főiskolás kezdte taníttatni a mestert, hogy miként kell lekövetni kamerával egy szembejövő és mellettünk elsuhanó autót.

A régi, rossz utaknak azért volt némi előnye a sztrádákkal szemben. Az utazók nem voltak elzárva a világtól. Gyöngyös közelében megálltunk, mert láttuk, hogy a patakban egy idősebb szőlősgazda vödörrel töltögeti a vizet egy lajtoskocsiba. Lovak, víz, öreg paraszt – hálás témának ígérkezett. Permetezés, szőlő, talán még borkóstolás is lehet... Csakhogy akkor követni kellett volna a lajtoskocsit, arra viszont a sztáropertőr nem volt hajlandó. Cserépfalun (vagy Cserépváralján) készítettünk egy talán használható képsort a mézéségetésről, aztán hazafelé a két operatőrnek néhány órai munkával még egy gólyapár mozgását sikerült rögzítenie. De én milyen szöveget írjak ehhez?

Nem csoda, hogy újabb megbízatást már nem kaptam televíziós cimborámtól. Volt viszont ennek az útnak egy máig ható következménye. Sárának megemlégtetem, hogy megjelent művek nélküli, de törzskönyvezett íróként tartanak számon. Hajlandónak mutatkozott, hogy belenézzen a kézirataimba, s vittem is neki három elbeszélést. Az egyikre nemcsak rábökött, hogy abból lehetne valamit csinálni, de összehozott az idősebb Nádaszy Lászlóval, aki nem csak filmrendező volt, de talán azon idők legjobb dramaturgja is. Sára azt kérte tőlünk, ha a filmből lesz valami, ő lehessen az operatőrje, amit mi természetesen megígértünk neki.

A *Megöltek egy lányt* forgatásáig két küzdelmes esztendő telt el, s mire sor kerülhetett volna ígéretünk teljesítésére, Sárának már a *Sodrásbant* forgatták, a mi operatőrünk pedig Illés Gyuri bácsi lett. Nem panaszkodhatunk, emlékezetes, szép munkát végzett. Ha a filmben feldolgozott történetre már senki nem lesz kíváncsi, akkor is érdemes lesz végignézni, mert hiteles képet ad a lerombolt régi Salgótarjánról. Én viszont vesztese lettem a huzavonának, hiszen lemaradtam a közös munkákról, s ő később már más, (gondolom, jobb) társakkal dolgozott. Köztünk azért megmaradt a laza barátság.

Érthető, hogy már csak a személyes ismeretség okán is megkülönböztetett érdeklődéssel figyeltem Sára életútját, alkotó munkásságát. És volt mit figyelni. Oly időkben, amikor a tehetség és tisztesség csaknem törvényszerű velejárója volt az elhallgattatás, a megbicsaklás, a válság, Sára tisztességét kényesen őrizve, látszólag megingás és kudarcok nélkül építette életművét. Azt csak ő tartja számon, hány szép tervét kellett veszni hagynia vagy későbbre halasztania.

Mégis, ez az eddig elkészült életmű, esetlegesség nélkülinek, egy tömbből valónak tetszik. Sára munkásságába alaposabban elmélyedve Tinódi Lantos Sebestyén jut az eszembe. Ahogyan a hajdani krónikás lantkísérettel eldalolta kora magyarjainak megpróbáltatásait, kínjait, ébren tartva népe lelkiismeretét, erősítve harckészségét, nem ugyanazt tette-e Sára is a játékfilmjeivel, dokumentumfilmjeivel? Lényegében a lantos előd munkáját folytatta. Ebben a szellemben dolgozott a Duna Televízió első elnökeként is.

Én eredetileg sem terveztem, nem is tervezhettem, hogy munkásságát a teljeség igényével mutatom be. (Ehhez nem lenne elegendő egy különszám sem.) Gondoltam, kiemelem majd a csúcsoakat. Csakhogy az ő esetében nehéz magányos, nagy csúcsokról beszélni. Merthogy hiányzik a gödör, a szakadék, a lapály, a mozsár. Legfeljebb arról lehet szó, hogy melyik érintette meg jobban a nézőt, melyik kapott több hazai és külföldi elismerést.

Maradjunk meg tehát annál a szerényebb feladatnál, hogy túl a gyermekkoron, vajon a döntéseiben, műveiben ott vannak-e a palócsághoz tartozás nyomai? Már a

pásztói Gaál Pistával való életre szóló barátság és az együttes sikeres indulás nem lehet véletlen. A pályamunkások, mielőtt a róluk szóló film ötlete megszületett, Szurdokpüspökinél krampácsoltak.

A *Sodrásban* a Tisza partján játszódik ugyan, de az egyik társuk értelmetlen halála miatti lelkiismeret-furdalás gyötörte ifjú bölcs barátjának megjelenítésére nem színészt kértek fel, hanem Csohány Kálmánt, a zseniális palóc grafikusművészt. Mivel ő sem volt a hatalom kedvence, Sára kamerája őrizte meg róla a hiteles képet.

Az első saját rendezés, a *Feldobott kő* sincs hazai hatások nélkül. Olyannyira, hogy a felvételek egy része Tura határában készült, és turaiak meg a domonyiak az öreg parasztasszonyok is a *Szindbádban*, nyakukban a színezett, cukros, habos piskótából sütött szentolvasóval. A különböző hazai tájakon a lányok, a menyecskék és a legények viselete nagyon színes, változatos volt, de az öregasszonyoknak nem csak a ráncos arca, de a fekete kendője és ruhája is hasonlatos volt.

A magyar játékfilmgyártás múltjára visszatekintve nincs okunk a szégyenkezésre, s ebben nem csekély része van Sárának és alkotótársainak. Csak kiemelve egyetkettőt: a Ranódy Lászlóval készített *Árvácska*, vagy a hazaszeretetet sallangmentesen megmutató *Nyolcvan huszár* sokunk feledhetetlen élménye.

Ha azt mondanák, hogy végleg el kell költözzek valahová a világ végére, ahová csak egyetlen filmet vihetek magammal, mit gondolnak, melyiket választanám? Hát gondolkodás nélkül a *Szindbádot*. Ez a film a hajdan a Galga két partjáról egymást dobáló két kölyök, Huszárik Zoltán és Sára közös alkotása, egyszeri, egyedi és megismételhetetlen. Sára, ha kérdezték, az újságíróknak nyíltan elmondta, hogy Huszárik felkérését – aki egyébként első asszisztenseként már ott volt a *Sodrásban* stábjában, s akit a lovak haláláról készített kisfilmje, az *Elégia* után kiemelkedő tehetségnek tartott – a *Szindbád* operatőri munkájára visszautasította, mert Huszáriknak volt már egy kitűnő alkotótársa, akit illetlenség lett volna mellőznie. Sára féléves ösztöndíjat kapott Párizsba, s éppen azzal a tudattal utazott el, hogy mire megjön, már lehet, hogy a moziban láthatja a *Szindbádot*. Huszárik azonban azzal fogadta: megvártalak. Csak akkor adta be a derekát Sára. Igyekezett mennél többet olvasni Krúdytól és Krúdyról. Bevallja, hogy kezdetkor nem volt még kialakult elképzelése, s hozzáteszi: erős a gyanúja, hogy Huszáriknak sem volt.

Forgatás közben nagyon sok volt a rögtönzés. Játshattak a színek, keresték az arcokat, a figurákat, a helyszíneket. És végül összeállt.

Mi pedig elmondhatjuk, hogy a Krúdy család a Felvidékről származott. A rokon Krúdy Kálmán a szabadságharc után az Ipolyon túli tájék híres úri betyárja volt. Minden irodalomtörténész szerint az ifjú Krúdy Gyula íróként Mikszáth nyomain indult el, s talált rá a maga váratlan megfigyelésekre, asszociációkra épülő sajátos stílusára, amelyet a filmben is sikerült maradéktalanul megmutatnia. És arról se feledkezzünk el, hogy Pest-Buda és Szabolcs világának ábrázolása mellett a Felvidék városai, gyönyörű tájai adják a legmegragadóbb helyszíneket.

Huszárik Zoltán nagyon hamar elment. Sára nem érzélgős fajta. Meglepett, amikor nem nekem, de hangosan gondolkozva inkább csak önmagának mondta:

– Az én anyám nemrég halt meg, kilencvenkét esztendőskorában. Huszáriknak még él az édesanyja Domonyban, s egyre csak Zoli fiát emlegeti. Ideje lenne, hogy ismét felkeressem.

Nincs abban semmi rendkívüli, ha egy filmcsináló (nem tudom, hogy az operatőrt vagy a rendezőt emeljem-e ki) életében a dokumentum- és játékfilmek szövevényesen összekapcsolódnak. De talán senkinél nem olyan erős ez a kölcsönhatás, mint Sáránál.

Gyermekkori élményeit számba véve valamit kifelejtettünk. Azt, hogy már kamasz fiúként élte át a második világháború befejező szakaszát. Leshette a főváros fölötti légi harcokat a közeli Ikladról, s nem csak a távoli szőnyegbombázások dübörgését hallhatta, de néhány bomba a falujának is jutott. Asztal alá bújva keresett védelmet. A Budapest köré vont gyűrű miatt hosszasan, csaknem mozdulatlan volt a front. Mivel a főjegyző úrék házában rendszerint magasabb rangú szovjet tisztet szállásoltak be, a „felszabadítók” elöl bujkáló lányok, menyecskék közül többen ide menekültek. (Nem lehetett népellenes az a jegyző, aki ezt felvállalta.)

A gyermekkori élmények is hozzájárultak ahhoz, hogy később oly időkben, amikor a hatalom legfőbb törekvése azt volt, hogy az alattvalók valamennyien elhiggyék, hogy boldogok és a világ a körülöttük élő világok legjobbika, Sára konokul sorolta a nehéz életűek, az üldözöttek panaszait.

Mondtam neki, hogy még mindig előttem van a kép, amikor hullott a haj, amikor a hatóság emberei válogatás nélkül kopaszra nyírták a cigánytelep lakóit, majd ahogyan röpül a fehér por, midőn a tar fejekre szórják. Sára rábólint:

– Jól emlékszel, csakhogy ez nem a *Cigányokból*, hanem a *Feldobott kőből* való jelenet.

Voltak, akik, főleg miután a szakállát megnövesztette, már afféle cigányvajdaként emlegették Sándort, de úgy vélem ez őt cseppet sem zavarta. Ám az antivilágban a cigányok háza nem állt a falu közepén és nem kínálták meg őket főjegyzői állással.

Az idősebb Nádasy Lászlóval kezdték keresni annak a kicsi Évának a rokonságát, akit a karjába tetovált szám (5116) alapján valahonnan Északkelet-Magyarországról hurcoltak el, s aki Mengele doktor kísérletező kedvének köszönhette megmaradását, s akiben saját gyermeküket szerették volna fellelni azok az Auschwitz poklát megjárt magyar zsidók, akik saját lányukat elveszítették. A lengyel nevelőszülők szeretetében felnevelt Éva szemével nézhettünk körül saját világunkban, amelyet ismerni véltünk.

Az *Oda-vissza*, a vidékről feljáró munkásszállásokon élőkre, a fekete vonatok utasaira az elsők között hívta fel a figyelmünket.

Talán, amikor elkezdte, Sára maga sem hitte, hogy a magyar népnek az 1940-es években elkezdődő szenvedéseiről, főleg a világháborúhoz kötődő kollektív megpróbáltatásairól, egyéni kínjairól is hiteles képet adhat. Ő mutatta be a Moldvából elindult csángók megpróbáltatásokkal teli vándorútját a *Sír az út előttem* című négyrészes dokumentumfilmjében.

Korábban az erős, egyenként külön figyelmet érdemlő játékfilmek közül letettem a garast a *Szindbád* mellett. Úgy vélem, meg kell tegyem ezt a dokumentumfilmeket illetően is. Bizony, művészi bátorság kellett ahhoz is, hogy egy olyan országban, ahol a második világháborúban katonai szolgálatra bevonult és soha vissza nem tértekre még gondolni sem nagyon illett, hiszen elítélő szavakon kívül nem kaphattak mást, és gyanús volt még az irántuk való részvét is, Sára nekilátott a kényes téma feldolgozásának.

Lemondott minden segítő eszközről. Nincs zene, nincsenek tájak, egy-két megmaradt, megtalált fotográfia az egyetlen illusztráció. Csak arcok és szavak. De milyen arcok és milyen szavak! Több mint százhusz beszélgetést folytatott Sára, hogy feltárja: mi és miért történt a Don-kanyarban. Vezérkari ezredesek, főtisztek, tisztek, sorkatonák, orvosok, haditudósítók és munkaszolgálatosok mondták el huszonégy folytatásban a kezdetektől a végéig személyes vallomásaikat. Azt talán mondanom sem kell, hogy közöttük helyet kaptak a turaiak is: az egyik honvédet Sára Józsefnek hívták. Mintha esküdként ülnénk a bírósági tárgyaláson, s hallgatnánk a beidézett tanúk vallomásait. De ki ül a vádlottak padján?

Ezzel a huszonöt részes dokumentumfilmmel Sára megint csak szembe ment azzal, amit a szakma szabályai szerint meg lehet csinálni. Majd ugyanezen vallomások felhasználásával elkészítette az ötrészes *Pergőtűzet* is. Gyűjtése értékét tanúsítja, hogy 2005-ben az Új Horizont Kiadó *Hol vannak a katonák?* címmel megjelentette a beszélgetések írott szövegét.

Sára nem állt meg ott, ahol az utolsó fegyver elhallgatott, ahol az utolsó tömegsír megásták. Tovább folytatta a nyomozást a hadifoglyok, majd az elhurcolt civilek sorsáról. Egyik kritikusa dokumentum-regény folyamról beszél, és bulldog-természetűnek nevezi Sárát. Tény, hogy már a rendszerváltás hajnalán oly igazságokat hozott felszínre, amelyekhez a felkészülést jóval előbb el kellett kezdenie.

A *Csonka Bereg* azért is csonka, mert ennek a megyének csak néhány faluja maradt meg az összezsugorodott országhatáron belül. Egy újabb csonkolás pedig akkor következett be, amikor a szovjetek a férfiakat 15-től 50 éves korig összeterelték és „hadifogságba” hurcolták. Tengernyi szenvedés után eme ártatlanoknak, jó, ha egyharmada hazatért. Sorsukat Sára két részes dokumentumfilmben tudatta az utókorral.

Még merészebb vállalkozása volt Sándornak a *Magyar nők a Gulágon*. A kémkedéssel, szabotázzsal és egyéb hamis vádakkal elhurcolt magyar asszonyok megpróbáltatásai három folytatásban peregtek le a megdöbbenet nézők előtt. Figyelt a Gulágról hazatértek sorsára is. A *Nehézsorsúak* című, 14 részes sorozatában a Gulágról hazatértek itthoni fogadtatását mutatta be.

Sárát aztán igazán nem vádolhatjuk egyoldalú elfogultsággal. A *Lefegyverzett ellenséges erők* szürkének tűnő címet azért választotta, mert a szövetséges amerikai, angol és francia alakulatoknál így tartották számon a fogságba esetteket. A második világháború végén elterjedt volt az a nézet, hogy szerencsések voltak azok, akik a nyugatiak fogságába estek. Hát ez azért attól függ, hogy mihez és kihez képest. Sára megmutatja sorsukat, az éhezést és a megaláztatásokat, amelyeket nekik is el kellett szenvedniük. Sok olyan levante vált akkor „ellenséges erővé”, aki kiképzést sem kapott, s akinek még puska sem volt a kezében.

Zivataros múltunkra visszatekintve Sárának még bőven lenne feldolgozni valója. Egy javaslattal én is előállok. Köztudott, hogy amikor a Benes-dekrétum kollektív bűnösnek minősítette a magyarokat, egyrészt jöttek a Felvidékről az erőszakos kitelepítéssel elüldözött magyarok, másrészt a reményvesztettek tízezrei is semmi nélkül menekültek át a határon.

De van ennek az oktalan üldöztetésnek egy olyan ága is, amelyről hazai közvéleményünk jóformán nem tud semmit. Palócföld szlovákiai oldalán járva, Z. Urbán tanár úr egy vékonyka könyvet adott a kezembe, amelyben *A világ terhe* címmel egy

ipolyvarbói, azóta már elhunyt paraszttasszony írta meg az élettörténetét. Özvegy-asszonyként, két gyermekével együtt, egy azonos nevű gazdag família helyett „tévedésből” hurcolták el őket, s telepítették cseh földre, hogy a németektől megtisztított Szudéta területen pótolják a kiesett munkaerőt. Senki meg nem számolta, de mintegy negyvenezer magyar osztozott ebben a sorsban. Az oda telepítettek nem kaptak kiürült parasztgazdaságokat, őket egyszerűen csak olcsó cselédnek vitték. Aztán később vagy vissza tudtak szivárogni, vagy végleg ott próbáltak megkapaszkodni. Az ő bánatuk, nyomorúságuk nem kaphat hangot a nagyobb igazságtalanságok, majd a szocialista országok „testvéri szeretete” miatt. Lehet, hogy az igazságtevés ebben az ügyben is Sándorunkra vár?

A dokumentumfilmek szilárd talapzatára építve, a rendszerváltás közeledtén, Sára három játékfilmmel is előrukkolt, de a *Tüske a köröm alatt*, a *Könyörtelen idők*, majd 1996-ban a *Vád* nem kapta meg a megérdemelt figyelmet. Igaz, hogy Sára elsőként mutatta be a felszabadítók nőkkel szembeni erőszakoskodását, de más „fontosabb kérdések” voltak akkor már napirenden. Az elmaradt visszhang pedig, bármily fájó, már nem zendül fel utólag.

Ez után átmenetileg megszakad azon filmek sorozata, amelyekben Sára íróként, rendezőként, operatőrként (esetleg mindhárom minőségben) részt vett. A hatvanadik után nehezen jön a hatvanegyedik. Sára, mint köztudott, a közbeeső majd nyolc esztendőn át a Duna Televíziót „rendezte”. Ez pedig egész embert kívánt.

A közvélekedés úgy tartja, hogy a Duna Televízió megindításának Sára Sándor volt a kezdeményezője. Ő azonban ezt a leghatározottabban megcáfolta:

– Nem én találtam ki, én csak megcsináltam.

Mivel pontosan tudta, hogy egy ilyen feladat felvállalása óhatatlanul saját alkotó munkája háttérbe szorulásával jár, így Antall József miniszterelnök személyes felkérésére nemet mondott, s csak akkor adta be a derekát, amikor barátai is felkeresték köveskáli birtokán. Úgy tartja a történelem, hogy Cincinatti hadvezért a szántóföldről, az eke szarva mellől szállították el, hogy védje meg Rómát. Sára meg a kapát, meg a borospincében a lopót tette le, hogy elvállalja az eleve igen nehéznek látszó feladatot.

– Úgy kellett eleinte repülni, hogy közben még szerelték a szárnyakat – mondja erről Sándor, s ehhez még hozzátehetjük, hogy végig erős ellenszélben.

Támadások kereszttüzeiben állt a „fölsleges” Duna tévé, amelyet itthon alig nézett valaki (a határon túl élők nem számítottak. Az erdélyiek se, a kanadai vagy ausztráliai magyarok se). Ráadásul költséges is egy ilyen tévé (bár csak egyötödébe kerül, mint a „királyi”) és hát ugye a színvonal (csupa okleveles amatőr csinálja), a színvonalról tehát jobb nem beszélni.

Talán sikeres lett volna a sok fúrás-faragás, hogy afféle fiókintézménnyé zsugorítsák a Dunát, de a legjobb pillanatban bekövetkezett a váratlan fordulat. Megérkezett a hír, hogy a Duna Televízió kapta az UNESCO audiovizuális tanácsa által adományozott kitüntetést, a legjobb kulturális televíziónak ítélt Camera-díjat. (A döntés indoklásában a filmrendező elnök szerepét is kiemelték, de ez valahogy nem jött át a tudósításokon.)

Elgondolkodtató, amit nem a most, vele folytatott beszélgetésünk során Sándortól, hanem barátjától és alkotótársától, Gaál Pistától hallottam korábban. A második elnöki ciklus letelte után a szabályok szerint még négy évig betölthette volna

a televízió elnöki tisztét. Ő azonban úgy döntött, hogy nem ír pályázatot, megvárja, hogy elért eredményei elismeréseként eszébe jut-e valakinek az illetékesek közül, hogy erre felkérje. Hogyan is mondja költő? „Ha úgy akarja a király, / Hunyadi akkor félreáll, / Mond, és marad nyugodtan.”

Olvasóim már megszokhatták, hogy az általam rajzolt portrékba beleszövöm személyes élményeimet. Sára nem csak filmírói indulásomnál bábáskodott, amelynek eredményeként három játékfilm, és *Falu szépe* címmel egy, az én palóc falum asszonyairól szóló dokumentumfilm is született. Negyven éves hosszú csend után megint csak Sándor tette lehetővé, hogy kamerától kísérve korábbi rendezőm, Nádasz László fiával visszamehessek Mátraballára, s ott folytassuk, ahol négy évtizeddel korábban az édesapjával abbahagytuk. Később tudtam meg, hogy Sára az úgynevezett elnöki keretből nyújtott ehhez lehetőséget. (Döntése következményeként immár hatszor ötven percben dolgozhattuk fel a palóc hagyományokat, a palóc életet, de még így is messze elmaradtunk a Sára diktálta monumentalitástól.)

Öt éve már, hogy nem Sára Sándor a Duna Televízió elnöke. De a keze nyoma még mindig ott van az intézményen, az alapító pedig visszakapta alkotói szabadságát. Azt hihetnénk, hogy tárt karokkal várta a szakma, de nem így történt. Miként Gaál Pista, Sára sem vállalta, hogy beálljon a filmcsináló iparosok sorába. Viszont készen van és megvalósításra vár három forgatókönyve.

A *Transzszibériai álmom* arról szólna, hogy három fogoly megszökik a lágerből, és zord vidéken, ellenséges környezetben próbálja visszaszerezni személyes szabadságát. Kalandfilm, Sára módra. A második forgatókönyv is háborús történet. És a harmadik? Ebben a témaválasztást illetően nagyot lépne Sándor. Módja volt egy hosszabb indiai utazást tenni, ahol egy fiatal nő sorsa is megragadta. Amrita Sher-Gil a neve, egy szikh herceg és egy magyar polgárlány nászából született. (A hölgy Baktay Ervin unokahúga volt. Párizsban tanulta a festészetet, majd úgy döntött, hogy Indiába megy, ahol a modern festészet egyik meghonosítójaként tartják számon. Pedig csak 28 évet élt, mert két oldalról égette a gyertyát.)

Ajánlottam Sándornak, hogy jó lenne egy igazi palóc közegben játszódó játékfilmet is forgatni, addig, amíg még vannak igazi palócok. Hiszen Tolnay Klári bájos Katyiján kívül a palóc, szemben például a székely vagy alföldi emberrel, még nem lelte meg a helyét ebben a műfajban. De a megátalkodott ember csak rázta a fejét:

– Vagy megcsinálhatom a három közül valamelyiket, vagy megmaradok a dokumentumfilmeknél.

Valójában tehát ilyen lehetőségekkel számolhat, aki itthon már minden díjat elnyert, s aki nemzetközi elismerésekben sem szűkölködik.

Dicsérem érdeme szerint ebben az írásban, de ne higgyék ám, hogy afféle alázatoskodó lakájként viselkedek, ha találkozunk. (Meggyőződésem, hogy nem is lenne ez a magatartás a kedvére való.) Fejére olvastam, hogy a súlyos témái miatt a filmjeiben viszonylag kevés helyet kap a humor. Ő akkor a *Holnap lesz fácán* című szatirikus történetre hivatkozott. Azóta rájöttem, hogy tán még a *Szindbád*ot is mondhatta volna, hiszen amikor annakidején láttam a filmet, gyakran kuncogtak a nézők.

Sára két dokumentumfilmet is csinált Burgert Róbertről, az akkoriban 175 éves Bábolnai Állami Gazdaság igazgatójáról. Megvallom, én ezeket nem soroltam a fő művei közé, talán valamelyest kitérőnek is éreztem. Aztán a korábbi nyilatkozatokat olvasva kiderült, hogy Sándor barátjának tekintette ezt az érdekes embert, akitől

sokat tanult a szervezést és a vezetési módszereket illetően. Át is adta nekem a két dokumentumfilm szövegét azzal, hogy nézzem meg, nem lenne-e tanulságos Burgert élettörténetét prózában is közreadni.

Jóformán még el se kezdtem az olvasást, amikor egy olyan anekdotára találtam, amely jellemez egy korszakot, s amelyet érdemesnek tűnik az olvasókkal is megismertetni. Egy kis kitérőt teszem hát, és aki idáig elolvasta dolgozatomat, megérdemli a jutalmat.

Akkoriban Hruscsov (van-e aki e nevet nem ismeri?) már másodszorra látogatott hivatalosan Magyarországra, s tervezett úti programjában Bábolna is szerepelt. Előzetesen a szervezők lementek a helyszínre, hogy a programot megbeszéljék. Felmerült, hogy ajándékot is illene adni a magas vendégnek. Egy lószobrocskát, vagy valami ilyesmit. Ekkor állt elő Burgert a meghökkentő ötletével. Elmondta, hogy amikor Viktor Emmánuel olasz király Bábolnán járt, négylovas hintót kapott ajándékba. Pedig belőle báburalkodót csinált Mussolini. Ha ezt figyelembe vesszük, Hruscsov-nak, a szocialista tábor urának, minimum egy ötösfogat járna.

A központi elvtársak rosszul lettek az ötlettől. Nincs nekik annyi keretük, hogy egy ötösfogatot megvásárolhassanak.

Burgert tudta a megoldást. Abból indult ki, hogy a lovak sem örökéletűek. Elhullik az öt ló, s ha az illetékesek beletörődnek, ettől még nem megy tönkre a gazdaság. A hintót, a szerszámot meg az ostort is le lehet selejtezni.

Ez ellen a megoldás ellen már a hoppmestereknek sem volt kifogásuk. Amikor eljött az ideje, Kádár Jánossal együtt meghintóztatták a kedves vendéget, majd Burgert közölte az ajándékozás tényét. Hruscsov meglepődött, de tréfásan megjegyezte, hogy ha elfogadja a lovakat, otthon kulákként fogják kezelni.

Egykoron Árpád apánk egy fehér lóval vette meg Szvatopluktól az országot, Burgert Róbert meg öt „döglött” lóval igyekezett elnyerni a szocialista tábor jóindulatú beleegyezését egy új szemléletű gazdálkodáshoz. Csakhogy a számításba egy kis hiba csúszott: Hruscsovot ugyanis hamarosan elcsapták. Örülhetett, hogy ép bőrrel megúszta. De hát mindig akadnak sikertelen beruházások...

E történet fennmaradását Sárának köszönhetjük. Lenne hát érzéke egy derűsebb világábrázoláshoz is. Mint ahogyan, ha a saját múltjáról, emlékeiről beszél, szavai mögött is ott csillog az a bizonyos palóc humor.

Elmondja például, hogy amikor bejáró diák volt, a vasutasokkal együtt forgatták az ördög bibliáját. Úgy megtanulta tőlük a kártyatrükköket, hogy Turán, kereskedő kártyapartnereit kopasztgatva szépen kiegészítette a zsebpénzét.

Még főiskolás volt, amikor 1956-ban, a külföldre távozó Mamcserov Frigyes ráhagyta a lakáskulcsát, no meg a lakását is. Az Erzsébet hídnál lévő Klotild palota hátsó, Petőfi Sándor utcai oldaláról volt a ház bejárata. A méltóságteljes épületben egy tizenkét szobás garnizálló részt is kialakítottak: ebben lelt Sándor hangulatos otthonra. Itt volt a műhelye és a klubja. Egyik alkalommal itt mutatta meg nekem fotós játékait. Lefényképezte a földre hulló pohár esését, a tört darabok szanaszét repülését, s ugyanígy a vízbe cseppentett tinta eloszlását. Máskor a vaskos legény a hullahopp karika pörgetésével lepett meg.

Egy alkalommal azzal hívott fel, hogy szüksége lenne csupán néhány napra ötszáz forint kölcsönre. A visszaadás időpontját napra, órára megjelölte. Nehézség csupán abból adódott, hogy én, bohém ember lévén, anyám gyámsága alá helyeztem

magam, nála volt a kassa, s ő utalta ki a zsebpénzemet. Anyámmal való sikeres tárgyalás után jókedvűen vittem Sárának a pénzt a megbeszél helyre, a háza kapujával szemben lévő Corsó Étterembe. (Ötszáz forint nem volt nagy összeg, de az időben még a száz forintos volt a legtekintélyesebb bankópénz.)

Ha már így összejöttünk, elbeszélgettünk egy kicsit, vagyis záróráig. Akkor Sándor azt javasolta, hogy nézzük meg, mi újság az Astoria pincebárjában. Meleg nyár volt, mindketten rövid ujjú kötött pulóverben voltunk. A bejáratnál álló zord cerberus közölte, hogy a bárba nyakkendő nélkül tilos a belépés. Ahhoz viszont hozzájárult, hogy tíz forintért nyakkendőket béreljünk tőle, és ezzel ékesítsük könnyű kötött pulóverünket. Elég abból annyi, hogy már pirkadt az ég, amikor Sára házának a kapujánál elváltunk.

Aztán eljött a törlesztés ideje, de sehol semmi. Van ez így, majd jelentkezik, gondoltam. Eltelt még egy-két nap, amikor megcsörrent a telefon:

– Most sikerült kimankóznom a kórház folyosójára. Téged hívtalak először – közölte az ismerős hang. – Amikor elválásunk után bementem a ház kapuján, megcsúsztam a lépcsőn és combnyaktörést szenvedtem.

Bizony, ez elég ok a késedelemre.

Mindezt azért meséltem el, hogy megindokoljam Sárának feltett kérdésemet: vajon hogyan illik össze a munka közben tanúsított kérlelhetetlen szigora a kalandkereséssel, imitt-amott a kalandvággyal?

– Hát ha nem élsz, honnan lesz akkor élményed? – kérdezett vissza azonnal. (Valóban, eddig eszembe sem jutott, hogy derék nyelvújítónk az él, az élet szavak alapján fabrikálhatta az élményt, amely ilyen jól szuperál azóta is.)

A rendszerváltás egyik vívmányaként adták ki Hernádi Gyula *Jancsó Miklós szerelmei* című könyvét. Az író talán nem is sejtette, hogy milyen lavinát indít el. Lehet, hogy csalódást okozok, de ezt a gazdagnak mondható témakört mellőzni vagyok kénytelen, mert Sándor alighanem megsörétezné a fenekemet, ha ezt megtenném.

Az élet szeretete, az életigenlés, az immár hetvenen túl bandukoló Sára Sándort ma is jellemzi. Három otthona van. A pesti lakás mellett a turai szülői házat is megtartotta, felújította. És még télen is szorgosan látogatja köveskáli szőlőbirtokát, mert a borospincében nem hagyhatja magára hosszabb ideig a nemes italokat a gondos gazda.

Vagyunk, akik eljártsszunk a gondolattal, hogy a Karancs a mi palóc Parnasszusunk. Nem tudom, hogy ki, hogyan osztaná ki az istenek és istennők szerepét, de hogy Dionüszoszt Sárán kívül senki meg nem személyesítheti, ahhoz ragaszkodom. Amikor meglátogatott, kétségű, öreg zsákvászon tarisznyában, szépen felszerszámozott üvegekben hozta a vöröset meg a rosét. (Hatásos névjegy, annyit mondhatok.) Engem a megkopott szállítóeszköz, a lovak zabos tarisznyájára emlékeztetett, no meg azokra a házivászonból varrt tarisznyákra is, amelyekben a ballai gyerekek hozták az iskolába a palatáblát, a palavesszőt, az olvasókönyvet meg a kis katekizmust. Ezt hallván Sándor mindjárt eldöntötte, hogy Turán megpróbál felkutatni egy palatáblát.

Másik nagy szenvedélye a vadászat. Talán már negyedszázada is van, hogy rákapott. Egyik filmjéhez készülve barátságot kötött egy vadászmesterrel.

Sárának bőven volt lehetősége arra, hogy munkájáról, terveiről nyilatkozzon. Higgadtan, az érzelmeit illően megzabolázva beszél, akár nagy sikerekről, akár

mellőzésekről, netán kudarcokról legyen is szó. Hosszú beszélgetésünk során vettem észre, hogy nehezen titkolta büszkeségét, amikor utóbbi acai vadászélményéről mesélt. No, nem a vadászszakmánnal, netán az aranyérmes agancsú szarvasbikával, vagy egy hatalmas agyarú vaddisznó leterítésével dicsekedett, hanem azzal, hogy felmászott a magaslesre, pedig annak hiányzott egy foka. (Le is jött sikeresen, különben nem jött volna létre ez a találkozás.)

Már enyhe irigységgel kérdeztem rá, hogy van-e még más, további magánpassziója is. Kiderült, hogy van: itthon és külföldön is gyűjti a késeket.

Ahogy beszélgettünk, megjelent előttem egy kép. Öreg barátom, Albertus Dezső, kérésre megcsinálta a divatból kiment egykori gyermekjátékokat: a bakszeret, a bocfapuskát, a gordót meg a fűzfa sípot. A munkához kirakta maga elé a késeit. Három csaknem egyforma vágószerszámot, amelyeknek a pengehegyei nem hátra, hanem előre görbültek. Ezek a pengék a hosszú szolgálat alatt, s gondolom, hogy a sok köszörüléstől is, jócskán elkoptak. Elkoptak, de élesek voltak, oly élesek, hogy akár beretválkozni is lehetett volna velük.

Arra gondoltam, ha egyszer még hazamehetek, elkérem Dezső barátom egyik kését és Sándorunknak ajándékozom. Gondolom, megérti az üzenetet.

Utóirat: Rájöttem közben, hogy elmehetne ám érte ő maga is. Mert elmondta azt is, hogy minden esztendőben kétszer, de legalább egyszer néhány napot a Ballával szomszédos faluban, Mátraderesken tölt, ahol a Mofetta nevű gyógyintézményben fürdők a föld mélyéből feltörő gázokban. Közben vadászik és barátkozik a Mátravölgyi palócokkal. Ballán Miklós napján van a búcsú. Gondolom, Sára Sándort, a szép ősz szakállával, szívesen látnák a ballaiak Mikulásnak.

Részlet a Serra da Capivara sziklarajzaiból